

І.Б. Усенко – канд. юрид. наук, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

Заснована у листопаді 1918 р. Українська (Всеукраїнська) Академія наук не передбачала у своєму статуті кафедри (штатної посади академіка) фінансового права. Проте в Академії індивідуальна праця її дійсних членів і член-кореспондентів доповнювалася колективними зусиллями штатних і позаштатних наукових співробітників, які об'єднувалися у комісії, кабінети та інші наукові установи. Саме в рамках академічних правничих комісій і розвивалися фінансово-правові дослідження.

Так, Комісія для виучування історії західноруського і українського права, якою керував академік М.П. Василенко, у своїх планах традиційно приділяла окрему увагу історії фінансового права. Ставлення комісії до цієї галузі добре ілюструють пропозиції академіка О.О. Малиновського щодо видання багатотомного курсу історії українського права, в яких підкреслювалося що історія державного права має розглядатися “в зв'язку з правом фінансовим, військовим, адміністративним та церковним” [1, вип. 3, с. 385].

Особливий інтерес істориків права викликали фінансові інститути і процеси козацько-гетьманської доби. Над цією проблематикою у 1921-1924 рр., працював, зокрема, позаштатний співробітник комісії, голова фінансового відділу правління Південно-західної залізниці Іван Іванович Мінаков. Результати його наукових пошуків відбилися у циклі наукових доповідей: “Фінанси Гетьманщини” (обговорювалася на трьох засідань Комісії в травні 1921 р.), “Головні джерела прибутків і головні статті витрат”, “Грошові збори за відомістю 1724 р.”, “Збори продуктами за відомістю 1724 р.” (обговорювалися Комісією в 1922 р.) [3, с. 560].

Після припинення І.І. Мінаковим (ймовірно, через службову зайнятість) співпраці з комісією проблематику фінансового устрою та бюджетного права Гетьманщини перейняв відомий історик, архівіст та археограф “з правничим ухилом” Віктор Олександрович Романовський. У Комісії офіційною темою його досліджень було визначено фінансовий устрій Гетьманщини XVII-XVIII ст. Як зазначалося в офіційному академічному звіті за 1927 р.: “Для цієї теми працював у Харківському історичному архіві, вивчаючи справи Малоросійської Колегії та Генеральної військової канцелярії, а так само й в Московському “Древлехранилищі”, де студіював “Столбцы Малоросійского приказа” та книги Малоросійської експедиції Сенату. За минулий рік устиг опрацювати числовий матеріал щодо історії Скарбу до кінця 1735 р. За цей же період 1654-1730 рр. вивчено й організацію фінансового управління на Гетьманщині. Працював В.О. Романовський і в рукописному відділі Рум'янцевського музею, де переглянув низку документів (близько 6 000) з збірки Марковичевих архівних матеріалів. З поміж використаного архівного матеріалу тепер друкується в

Археографічному збірникові (т. III) єдине відоме за XVII вік прибутково-видаткове звітження Генерального Скарбу за 1678 рік” [4, с. 387]. Над цією ж проблематикою вчений працював і в 1928 р. [4, с. 510]. Безпосереднім результатом його наукових пошуків стали кілька наукових доповідей, велика стаття “До історії бюджетного права Гетьманщини за Кирила Розумовського” [5, с. 779-785] і вже згадана археографічна публікація “Документ до історії державного скарбу давньої Гетьманщини” [6, с. 1-16]. Згодом вчений захопився іншими науковими проблемами, відійшов від фінансово-правової проблематики і повернувся до неї лише в 40-х роках після звільнення зі сталінських таборів. Як наслідок 1946 року він захистив в Московському міському педагогічному інституті ім. В.П. Потьомкіна кандидатську дисертацію, присвячену фінансовому устрою України XVIII ст.

До речі І.І. Мінаков, В.О. Романовський та й сам голова комісії М.П. Василенко були земляками, уродженцями Глухівщини.

Оскільки всім відомо значення продажу горілки для державної скарбниці, то доцільно звернути увагу на те, що ще один із співробітників комісії Микола Федорович Тищенко досліджував, хоча і дещо вузьку, але цікаву проблему юридичної регламентації виробництва і торгівлі горілкою у період від Богдана Хмельницького до встановлення Казенних палат. Автор розглядав виробництво і торгівлю разом, оскільки, на його думку, лише з кінця XVIII в. вони відокремилися одне від одного: право викурювати горілку та шинкувати нею перейшло до шляхтичів-землевласників і окреме право шинкувати горілкою залишилося за козаками, а по великих містах – за одкупниками. Першим наслідком його праці стала наукова доповідь і відповідна публікація про боротьбу київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою [1, вип. 2, с. 198-217].

Згодом побачив світ ґрунтовний нарис “Гуральне право та право шинкування горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII в.” [1, вип. 3, с. 150-202]. Автор зазначав, що гуральне право повстало на Україні ще за польських часів і пов’язує його з польським пропінативним правом. Революційні події середини XVII ст. передали це право козакам, які дбали про те, щоб його не було обмежено. Проте гетьмани дедалі більше звертали увагу не на право гуральне, а більш на об’єкт його – вироблену горілку, запроваджували оренду (одкуп), щоб мати більше прибутків для військового скарбу. Праця базувалася на широкій архівній базі, характеризувалась дбайливим, але водночас критичним ставленням до здобутків попередників (вчений, зокрема, спростував деякі висновки М.Є. Слабченка). Загалом розвідка М.Ф. Тищенка давала добрий матеріал не лише для історії українського адміністративного та фінансового права, але й для економічної історії України. Проте, коли згадані дві праці М.Ф. Тищенка згодом були висунуті на премію управління науки НКО УСРР, їх досить критично оцінила Н.Ю. Мірза-Авак’янц, зазначаючи, що автор не дотримується класового підходу, не розглянув економічне значення гуральництва, надмірно захоплюється старою літературою, неправильно оцінює роль євреїв тощо [7].

Наведене, як видається, достатньою мірою засвідчує ту увагу, яка приділялася у ВУАН історичним аспектам фінансового права. Що ж стосується досліджень чинного фінансового права, то ними мала займатися передусім академічна Комісія для виучування радянського права, в лавах якої, зокрема, були декан фінансово-господарського факультету Київського інституту народного господарства Михайло Іванович Мітіліно і декан фінансового факультету Київського торгово-промислового технікуму Володимир Васильович Карпека (Карпеко). Втім, ця комісія зосередилася на проблемах цивільного, адміністративного, земельного і кримінального права і до фінансово-правової проблематики не зверталася [8, т. 3, с. 175].

Натомість з 1926 року у ВУАН існувала окрема Комісія для виучування фінансових справ на чолі з Л.М. Яснопольським, що об'єднувала фахівців, які працювали у галузі фінансів, банкової справи та грошового обороту. Комісія формально належала до “економічного класу” ВУАН, але серед її членів та позаштатних співробітників було чимало правників. Це насамперед вже згадувані професори М.І. Мітіліно [8, т. 3, с. 738] та В.В. Карпека [8, т. 3, с. 54], а також професор Петро Леонідович Кованько [8, т. 3, с. 129-130], який ще до революції здобув ступінь магістра фінансового права, а 1919 року опублікував працю з фінансових проблем міського землеволодіння, яка мала бути захищена як докторська дисертація, але захист не відбувся через обставини революційного часу і наступне скасування наукових ступенів. Оскільки наукові здобутки згаданих правознавців докладно висвітлено у відповідних енциклопедичних біографічних статтях, то варто назвати лише найвагоміші їх праці “академічного періоду”, що безпосередньо присвячені проблемам фінансового права. Це дослідження В.В. Карпека: “Рентне оподаткування” [9], “Перевага видатків як принцип державного господарства” [10]; П.Л. Кованько “Місцевий бюджет України...” [11]; М.І. Мітіліно: “Елементи фінансової науки” [12], “Основи фінансової науки” [13], “Основні риси сучасної японської податкової системи” [14].

Поруч з корифеями фінансового права у комісії працював молодий правознавець Микола Васильович Масленіков, що мав певний практичний досвід роботи рахівником, бухгалтером і ревізором. Доробком цього дослідника став унікальний “Бібліографічний покажчик літератури з публічного і державного контролю” [15], який сьогодні, на нашу думку, цілком заслуговує на повернення до наукового обігу. Серед співробітників цієї комісії було ще кілька правознавців, які однак не мали суттєвих здобутків у царині фінансового права.

Утім, досвід діяльності Комісії для виучування фінансових справ, як і розвиток фінансово-правової науки у ВУАН загалом, ще потребують докладнішого вивчення.

Література

1. Праці Комісії для виучування історії західноруського та українського права [Текст] : в 8 вип. / ред. Н. П. Василенко. – К., 1925-1930. – Вип. 3. – 1927. – 450 с.

2. Праці Комісії для виучування історії західноруського та українського права [Текст] : в 8 вип. / ред. Н. П. Василенко. – К., 1925-1930. – Вип. 2. – 1926. – 352 с.
3. Історія Національної Академії наук України. 1918-1923 [Текст] : документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1993. – 572 с.
4. Історія Національної Академії наук України. 1924-1928 [Текст] : документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1998. – 496 с.
5. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія [Текст] : в 2-х т. – К., 1927. – Т. 1. – 1192 с.
6. Український археографічний збірник [Текст]. – К., 1930. – Т. 3. – 248 с.
7. ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 9, спр. 448, арк. 33–34.
8. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [Редкол. : Шемшученко Ю. С. (голов. ред.) та ін.] – К. : Укр. енцикл. ім. М.П.Бажана, 1998. – Т. 3 : К-М. – 2001. – 789 с.
9. Карпека, В. В. Рентное обложение [Текст] / В. В. Карпека // Научные записки Киевского института народного хозяйства. – 1924. – Т. 2. – С. 74–96.
10. Карпека, В. В. Перевага видатків як принцип державного господарства [Текст] / В. В. Карпека // Праці Комісії для виучування фінансових справ / за редактуванням голови Комісії академіка Л. М. Яснопольського. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – Вип. 3.
11. Кованько, П. Л. Местный бюджет Украины в 1912 г. в нынешних территориальных границах и административно-территориальном делении [Текст] / П. Л. Кованько. – Х. : Фин-экон. бюро НКФ УСРР, 1925. – 88 с.
12. Мітіліно, М. І. Елементи фінансової науки [Текст] / М. І. Мітіліно. – Х. : Держвидав України, 1926. – 204, II с.
13. Мітіліно, М. І. Основи фінансової науки [Текст] / М. І. Мітіліно. – Х. : Держвидав України, 1929. – 395 с.
14. Мітіліно, М. І. Основні риси сучасної японської податкової системи [Текст] / М. І. Мітіліно // Праці Комісії для виучування фінансових справ / за редактуванням голови Комісії академіка Л. М. Яснопольського. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – Вип. 4.
15. Масленіков, М. В. Бібліографічний покажчик літератури з публічного і державного контролю [Текст] / М. В. Масленіков // Праці Комісії для виучування фінансових справ / за редактуванням голови Комісії академіка Л. М. Яснопольського. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – Вип. 1. – С. 1–46.